

Na badnjak

Bio je posljednji Badnjak što ga s njim provedoh, zato ga i spominjem, premda nemam da pričam nikakvih čudesnih zgoda ni zanimljivih zapletaja. No taj je Badnjak još sjećao na stara vremena, kad je taj dan svojim običajima i obredima u jedan čas i veličao slavu Božju i izrazio skrušenu hvalu vjernikâ, a opet znao tako nedužno jednostavno i ujedno tako sigurno razveseliti i utješiti smirena ljudska srca.

Nad čitavim su krajem visili od prvoga jutra gusti, više bijeli nego sivi oblaci. Od zemlje pršila mliječna magla, dižući se u trepetljivim pahuljicama i zastirući daleko naokolo svaki dol, svaki krov, svaki grm; tek visove bregova i vrške najvišega drveća nije zahvaćala. A bijaše ciča, griska zima; svaki korak po otvrdnuloj smrznutoj zemlji čuo se gore u sobu uz tutanj i jeku. Na staklima prozora složio se smrznuti uzduh u najdivnije slike cvijeća, a ogromna stara peć, ma se gotovo i žarila, jedva je mogla nadjačati studen polu-tamne sobe.

- Danas je Badnjak - šapnem, gledajući na prozor u prekrasni zimski kraj, i sjetim se da moj susjed illustrissimus Batorić, vjeran "običajima otaca", na taj dan uvijek lovi lov, te ga već požalih u duši što ovaj put neće moći da lovi. Ta, tko bi zaboga mislio danas na to, kod te magle i sumrzlice! Nisam u misli ni dovršio izreke kad začujem dolje lovački rog, lavež pasa i glas svoga Batorića.

- Kaj gospodin još spiju - kaj su pozabili kaj je danas? - Ej dečko, skoči gore i kaži da smo ovde i da ga u lov zovemo - čuo sam kako glasno govori mome momku.

Otvorim hitro prozor i turim glavu kroz okno. Batorić je stajao pred dvorom u svom si-vom lovačkom odijelu i u visokim ogromnim čizmama. O boku mu visila draga njegova "duplonka", ruke složio preko trbuha i turio ih u mošnju od lisičje kože, koja je visila na zelenoj uzici, prebačenoj oko vrata; imao je također uza se ogromnu lovačku torbu, kao da se nada bogzna kakovu plijenu. Uz Batorića stajala je četa lugara i momaka, svi snab-djeveni starinskim nevaljalim jednocijevkama, iz kojih ipak naši seljaci gađaju sa tako nepojmljivom sigurnošću. Od grdne su se studeni branili svojim kratkim surinama.

Rulja pasa, sve dva po dva zakorlaćena, nestrpljivo je poskakivala, repovima mahala i gledajući lovce radosno lajala.

- Dobro jutro, illustrissime! - javim se s prozora - zar zbilja, ta po tako nezgodnu vremenu?

- Oho, a ti lenčina nećeš - prekine me u šali starac; - ne, tak ne sme biti. Još, još, kad su mi se zmekli Štefica, Lacica, Tomica, ali ti, ajde ti z menom. Danas je Badnjak, svaki dobar kršćenik ide vu lov; ne bi, revera, znao da je zutra Božić kad bi danas ostal doma.

- Ali tko će po toj magli, mrazu; ta psi ne mogu baš ništa za takova dana, a neće mi se uzalud po bregovima hodati.

- Gle ti njega, dijete, mogao bih ti ne ocem već djedom biti, pa tebi se neće, a ja starac idem! Zar se ne bi stidio? Ajde, čekam te ovdje! - odrješito odluči starac govoreći taj put njemački.

Ne bijaše dakle druge: moradoh se prometnuti lovcem i poći s Batorićem.

Kako rekoh, tako i bješe. Lov se nikako ne mogaše razviti. Psima otupio njih od studeni; po tvrdoj smrznutoj zemlji nije se također mogao ostaviti trag, pa ako bi goniči i naišli slučajno na zvijer, ne mogosmo opet mi lovci ništa od magle. Tako prođosmo najbolje mete. I nikako ne htjede da na bolje krene. Magle su se doista uzele dizati i miješati s oblacima, ali je počeo padati snijeg, najprije u sitnim tvrdim zrnima, zatim u velikim krpama, koje su zrakom ovamo-onamo letjele, dok se nije gusto spustio, i za kratak čas sve prikrio svojim čistim bijelim plaštem.

- Ecce, juri Božić na bijelcu! - usklikne veselo Batorić. - Drugda bi kao pravi lovac očajavao s takoga

snijega, ali je danas Badnji dan, pa na Božić želi vidjeti snijega. - Baš mi je milo, makar i ne dobili pečenke. Barem ćemo se k polnoćki sanjkati. Pa da, revera, tužan je Božić bez snijega!

Snijeg uistinu padaše tako gusto, ustrajno i neprekidno da je bilo potpuno opravdano nadati se saoniku. Crne grude na polju sve su više iščezavale, već se nijedan jarak među slogovima ne raspoznavашe. Po gustim se brežuljcima niski grmovi borovice svojim crnim granjem oštro lučili od jasnoga bijeloga plašta snježnoga i pričinjali se kao pjege na runu starih, kraljevskih mantija. Golo granje drveća, po kojem su se hvatale fine igle inja, sad se sve više sagibalo pod trhom snijega. Zrak, oblaci, sva visina: sve se gubilo u sipanju snijega, niotkuda se ne čuje ništa, tek se tužno koji put nezgrapnim graktom javljaju vrane i svrake, polijećući niskim, kratkim letom od jednoga polja do drugoga, ili časomice zamnije dolje iz ravnine, od potoka i crnih voda, čeznutljiv krik divlje patke, da se onda odmah raspline u dalekom ovom miru. Inače sve tiho, ukočeno, gluho: gotovo nedohitna tišina, u kojoj i naši koraci odjekuju, te glasno pod nama škripi i cvili mladi snijeg. Nešto svečano, veličanstveno naleglo na sav kraj, baš kao da se pripravlja da dostojno dočeka mladoga kralja nebeskoga!

Oko bližnje šume što se bez svakoga gibanja pred nama širila zgustio se zrak u finu pro- zirnu koprenu. Na kraju šume, a na kosi brijega, dizale se k nebu vite jele i tanki borovi, okićeni po tamnozelenim hvojama rubovima netom zapala snijega, koji su se pričinjali kao da su sačinjeni od milijuna i milijuna zvjezdica najčistijeg srebra i bisera, a pobuđivali u gledaoca spomen na one minule sretne dane kad je tako nestrpljivo, tako bogobojno očekivao Božić, njegovo drveće i njegove darove!

I ja ne mogoh odoljeti želji da ne pođem u šumu. Ostavim svoje mjesto i lovce, požurim se naprijed te zađem unutra. Kao da sam stupio u vilinske dvore ili u koju prekrasnu gotsku crkvu. Ravna stabla grabrova, bukava i mladih hrastova nizahu se u duge redove tankih visokih stupova, hlepteći k nebeskim visinama i u gornjim granama svijajući se u velebni svod. Svaka grančica, svaka svrž okićena je bijelim snijegom i čini se kao da je od mramora, te priliči onim divnim uresima starih gotskih hramova. Sve je to u pridušenu svjetlu zimskoga dana tonulo u polutamnim sjenama, a ipak svjetlucalo nježnim bljeskom koji je strujio iz bijeloga snijega, baš kao u crkvi u predvečerje, kad na tamnim zidovima dršće trak vječne luči. Padajući snijeg jedva prodiraše ovdje do tla po kojem se prosulo suho pocrnjelo lišće, tvoreći tako debeo, gust sag.

Najednom se prekine mir šume, te začujem zvonak štropot od udarca sjekirom. Okrenem se onamo odakle je zvuk dopirao i spazim mladu seljačku djevojku kako siječe granu ogromne divne jele. Ljutito poskočih do nje, zaviknuvši na nju: - "Što radiš, neboga!"

Znao sam naime da je ova šuma Batoriću najmilija od sviju, osobito pak onaj nasad jela. Sâm za svoju potrebu ne bi nikad dao ništa odavle dobiti.

Djevojka se prestraši tako da joj je pala sjekira iz ruku, a zatim uze plakati i moliti za oprost. Saznao sam od nje da je željela za Badnjak načiniti kod kuće lug, a za to joj je trebalo zelena granja, pa budući da nije imala nikoga da joj otiđe u goru, nakanila se sama ovamo. Mene prođe odmah srdžba, jer je bilo uistinu premilo lijepo djevojče, ali bojao sam se: što će Batorić kad je nađe. Lovci se uto sve više primicali: već se čuo glas Batorićev, a nikako nije bilo zgođe da se ugneš. Eto ga! - U prvi je čas bio razjaren i rastužen, no kad mu se djevojka molila i spomenula da je htjela slaviti Božić, razvedri mu se lice, oprosti joj, dade joj odsječenu granu, te obrativ se k meni, reče njemački: - "Baš mi je žao za ovu lijepu jelu, da je barem koje drugo drvo; ali šta ću, danas je Badnji dan, čemu da se srđim; - pa jer želi praviti lug po starom običaju, neka joj bude. Gledaj, mladi amice, zato je Božić tako drag svetac, što imade radosti i za bogataša i za siromaha. Dakako, treba imati vjere, držati se starih predaja, pa će barem jedamput u godini biti veselja!"

Iziđemo iz šume da nastavimo lov. Batorić nikako ne htjede da prestane.

- Danas ionako nema o podne ručka; što bismo kod kuće? Pa moramo naći za svece pečenke. Kakav bi to Božić bio bez divljačine! I još nešto: stari Adam Hržinić svake godine čeka na me u svojoj klijeti na

taj dan. Znade da sam na Badnjak uvijek u lovu. I on me tom prilikom ponudi čašicom vina želeći da sretno božićujem, a ja mu čestitam godovno.

Tako je već nebrojeno mnogo godina među nama. Bio je on nekad moj najbolji slobodnjak. Mogao sam ga usred noći s najznatnijim pismima svakud poslati bez ikakve bojazni - reče Batorić opet njemački, jer je jedan lugar bio blizu.

Bilo nam je prijeći do dva brijega, dok se ne nađosmo pred Hržinićevom klijeti, sitnom zgurenom zgradicom bez okna i tek surovo sabijenom od crnih, prastarih balvana. Suhonjavi sićušni starčić, odjeven trošnom katanskom surkom i obuven u visoke i na sve strane okrpene čizme, stupi pred nas. Raskrite glave, pokloni se pokorno i nagne se čitavim gornjim tijelom, uvukavši uza to nekako trbuh u se. Batorića poljubi u ruku. Na isušenu mu licu nije se doista opazala bogzna koja radost, no ova seljačka lica preko kojih je toliko jada, toliko bijede prohujilo, takova su da s njih ne čita istom tkogod tako lako. Batorić, koji je poznavao svoga čovjeka, bio je do suza ganut. On je razumio smetenost staroga seljaka, njegovo nesigurno stupanje, više tapanje nogu, njegove suzne oči!

- Hvala budi Božjoj diki da je itak njihovo gospodstvo došlo! Ovo zlo vreme plašilo me već da ih nikak ne bu. No sad je dobro, samo da su dostojali pohoditi me. Naj dostoju nutra! - I starac pođe prvi do klijeti, napinjući se drhtavom rukom da odriješi drvenu ključanicu.

- Dakle, stari moj Adame, jesi li mi kaj živ? - počne Batorić.

- Hvala budi Bogu jedinomu i svetoj Majki Božjoj Bistričkoj, jesem! Kaj da se tužim? Star sem, dosta da je ovak kak je. Em - njihovo gospodstvo znaju sami kak je vu starosti - od dana do dana - svaki je čas za nas starce Božja milost.

- Zato baš daj sim "svrabljivca" da pijemo vu zdravlje, em danas si godovnjak! - reče mu Batorić, potreptavši ga po ramenu, pa sjedne na tronogi, niski stolčić.

- Evo, evo sve sem već pripravil, dala mi baba da zemem sobom sira, luka i jaja. - E, kaj ćemo, kad je denes toliki post, pa ne morem gospodu nuditi z mesom.

- Gdo bi danas mesa, moj Adame!

Adam međutim smjesti na prevaljenu praznu bačvu kruha, soli i sira, a vina povuče iz lagva na cijev iz tikvice, pa onda saspe u vrčić takozvani "svrabljivec", i najprije ponudi Batorića. Poslije njega dođem ja na red, a tada svi ostali lovci. Sebi napuni najposlije, te naklonivši se pred Batorićem priklonom koljena prinese vrčić k ustima, pri tom se naslađujući tako da je poslije neprekidno usnice jezikom oblizivao.

Batorić međutim pošalje lovce u obližnje grmovlje, jer je Adam rekao da je tamo zec velik kao vuk; mi ipak ostasmo još neko vrijeme u klijeti. Stari se Adam za to vrijeme tako razveselio da je nazdravio i Sveto Trojstvo i mladoga kralja i božansku "mamicu".

Kad se iz dola javila puška, te začas dojurio momak uistinu sa zecom u ruci, ostavismo klijet i pođosmo prema domu.

Kratki se zimski dan sve više svraćao za bregove, i u mračni zrak sve jače prodirala siva večer. Snijeg je prestao padati, no zato zaduhao oštar vjetar, brijući grisko i bolno sa bregova u puste, tamne dolove. Sa drveća i krovova sipao nam se u lice snijeg koji je bio na njima naslagan. Po nebeskom se svodu tjerali i komešali oblaci i magle, čas se trgajući, čas na krilima žurnoga sjevera hitro brodeći onamo za gore. Iz oblačnih visina čuo se šum letećega jata divljih gusaka, kao da prolazi bujica žestoke vode, a zatim se još nekoliko časaka pronosilo zrakom brbljavo im gakanje. Na istoku nad gorama žutjeli se oblaci mjedenom bojom, kao da se natapaju u ražarenoj kakvoj salitoj kovi, a gore u sredini neba trgali se. Kroz usku pukotinu zakrijesila sitna zvijezda i dopirući do nas svojim treptavim zlatnim trakom kao da nagoviješta blizinu svetoga časa!

- Bit će mjesečine, čuješ li - počne Batorić nakon dulje šutnje. - Veselim se već sada kako ćemo se lijepo sanjkati k ponoćki.

- Zar ideš i ti, illustrissime!?

- Kako ne, zaboga, em tomu se najviše veselim kad bu moj Ivica kod orgulja zapeval prvi put: "Narodi se kralj nebeski".

- Ako ti ideš, ići ću i ja.

- No - to se razme - morali budu iti i oni drugi.

- Koji?

- Štefica, Lacko, Đuka, Škender: svi su danas kod mene. Lenčine, v lov im se nije račilo.

Pozval sem ih: oni sami bez obitelji, ja sâm; najbolje je dakle da smo na takovu večer skupa.

Napokon se po dosta visoku snijegu dokopasmo umorni i gladni do brezovičkoga vrta.

Stara se kurija u svojoj tami svojim visokim kosim krovom i crnim zidovima usred nepregledna snijega pričinjala još čudesnijom, još sablasnijom. Iz malih prozora sipahu rasvijetljene sobe kroz smrznuta stakla crveno-sjajnu svjetlost, koja je u trokutnim repovima padala u vanjsku tminu, titrajući u hladnoj obasjanoj pari i praveći na bijelom snijegu duge sjajne plohe, iz kojih se caklili i krijesili ledci snijega kao po bijeloj svili razasuti alemi i smaragdi. Ne znam, i ovaj obični zimski prizor imao je za me neki osobit, svečan Božićni biljeg!

Sjevernjak sve jače hujio i brija; iz dimnjaka stare kurije upravo sukljao gust, crn dim i svjedočio da su peći tople. Kako smo željno čeznuli za toplim kutićem koji nas je ondje gore čekao!

U staroj je kući sve odisalo mirisom pečenih kolača, gibanica i kuhanih šunka. Iz kuhinje se čuo zapovjednički glas staroga sukača Petra i žurna poslenost sluškinja. Štropot ribeža, mužara, noževa zvonkom se jekom razlijegao po svim kutovima drevnoga dvora, te miješajući se s veselim glasovima poslenika tako je jasno odavao radost koju donosi u kuću Božić.

Gore u sobi dočekaše nas Batorićevi gosti. Bijaše već sve za Božić priređeno. Zidovi bili iskićeni borovinom i jelovinom, i sav zrak u sobi bio napunjen mirisom zimzelenog granja.

U pročelju stajao dosta visok mlad bor, urešen pozlaćenim jabukama, orasima, lješnjacima, sitnim svječicama od voska i lancima od papira raznih boja. Tramovi bili su također nakićeni zelenim grančicama i na tankim se nitima njihale po zraku jabuke-božićnice, a nad stolom visio takozvani jež, jabuka sasvim obložena lješnjacima, taj najglavniji znak Badnjaka u starim hrvatskim kućama. Pod čitavim stolom bila razastrta čista, žuta slama, a sam stol bijelio se od finoga stolnjaka, nasred kojega bijaše velik križ, naprosto svezan od dugih vlati ražene slame.

Sve je to priredio stari Vanko. Batorić se gotovo topio od blaženstva i veselja. Oči su mu se radosno krijesile i najprvo, popostavši kod vrata, zagleda se u sve, a tada, pošavši od jednoga do drugoga k svakoj grančici, svakomu drvcu i svake se stvarce dotaknuvši rukama, opazi da je Vanko zaboravio zvijezdu-repaču i Svetoga Duha. Isti se je čas moralo to izvjesiti, a zatim se zapalile svjeće.

Soba zasja. Mene se silno dojmio ovaj na seljačku iskićeni drevni prostor, po sebi već odjek starih - starih vremena, a sada još više zanoseći u daleku prošlost svojim prikazivanjem i održavanjem pradavnih običaja, svojim prostim ali iskrenim svetkovanjem tako uzvišenoga časa kršćanstva.

Ne samo da se stali javljati osjećaji nalik na one koji su negda blažili čovjeka u djetinjstvu u ovu svetu večer - ono zblizavanje s božanskom predajom, ono posezanje za tisućljetnim zgodama - nego kao da su se iz toga nakita, iz toga svjetla, iz toga dima, jednom riječi iz svega, tek nejasno u prozirnim slikama, ali ipak zamjetljivo, dizali i lebdjeli prizori iz starih drevnih vremena, iz onoga doba kad su naši pradjedovi, ti najstariji patnici svete vjere, pred simbolom božanske kolijevke crpili snagu svoga uvjerenja, svoga junaštva; iz onoga doba kad im je u bijednom mučeničkom vijeku, ostavljenima od svega živoga svijeta i zemaljskih kraljeva, jedino kralj nebeski pružao utjehu, pružao okrepu! Odisalo je i strujilo diljem čitave kuće, diljem starih soba nešto nebesko, nešto što je srca sviju nas blažilo i nježilo, duše naše uzdizalo i nukalo nas da šapnemo vruću hvalu božanskomu Spasitelju što nam pokloni ovaj dan.

Odbila već sedma ura kad sjedosmo za stol. Zaredala sva moguća starinska posna jela.

Batorić je strogo pazio da na Badnjak u njega ne bude mesa, ali se zato njegov stalno namješteni ribič Janko morao pobrinuti to sigurnije za soma i šarana.

Društvo postane naskoro veselo i glasno, premda nam nije bilo našega običnoga stoloravnatelja podjašprišta Ercigonje, koji je radi ponoćne mise morao ostati kod kuće. Mjesto njega ravnao je Lacica Kuntek. Nije bio doista govornik u evropskom smislu riječi, no mi to i ne zahtijevamo. Ta bilo je samo po sebi tako ugodno sjediti za punim stolom u toploj drevnoj sobi, kraj sve rasvjete ipak zastrtoj nekom polutamom dugih sjena, koje su padale s crnih tramova, plazile iz dubokih kutova sobe, a najviše se turale iz ostalih nerasvijetljenih odaja. Napolju se pak javljao sjever kako liže starim krovom, lomata, potresuje golim granjem drveća, staklima na prozorima i kako se lomi po uglovima kurije čas ljutim rogoborom, čas bolnim uzdisajem, dok smo u isti čas u sobi čuli i čutili visoku staru peć kako u njoj plamti i žari da sve puca i cvili klada, te od nje struji topao mekan dah, dajući nam čuvstvo zadovoljstva da nismo izvrgnuti zlobi vjetra. Jednostavan, običan užitak, ali možebiti upravo ovakove dnevne slasti kraj sve svoje maljušnosti pletu za nas najjače vezove ljubavi za ovaj život.

Među prvim zdravicama bila je zdravica današnjoj kršćanskoj slavi, kojom je prilikom Lacica posebice istaknuo Batorića kao najvjernijega čuvara starih običaja.

Batorić se zahvali, uza to udarivši na novo vrijeme koje ne mari više dosta za svetu vjeru i njezine starošću svojom posvećene ustanove. - Međutim to je samo prolazno, moda, i ništa više - reče latinski dalje. - Um će ljudski brzo razabrati kako je današnje njegovo uvjerenje tek posljedica zaslijepljenosti koja je zaokupila čovječanstvo zaradi doista velikoga napretka u znanosti. Radost stoga što se otkrilo da je voda sastavljena od kisika i vodika, da se munjevnom iskrom može uhvatiti sila, zavela ih. te misle da u svem tom nema ništa božansko kad su za to dosta strojevi i retorte. No to je plitkost, ali ostavimo se toga. Drugo je za običaje starohrvatske. Ja ih poštujem i držim ne samo iz ljubavi i poštovanja prema onima koji su prije nas bili ovdje, a koji zacijelo tu ljubav zaslužuju, već i radi sebe samoga. Neće mi moći nitko zanijekati da se takovim svetkovanjem i održavanjem starih navada duša naša lakše diže do plemenita, lijepa idealizma. Čovjek postaje i ljepši i bolji! Ja bih želio da svi Hrvati više cijene svoje običaje, jer ih to najsigurnije čuva od tuđinstva, pa i hrani u narodu poštovanje samoga sebe i ponos. Ali, dakako, u nas se baš radi naopako! Toga više nema možda u čitavom svijetu. Uvijek nam je na ustima slavna prošlost djedova, a ipak nijedan narod nije tako brzo, tako lako zabacio stare uredbe. Ogladajte redom. Naše županije propale, reklo se da je to "antikvirana" uredba; gradovi kao majmuni uzeli u svem oponašati Švabe - ama što ću dalje, ta samo ime već napustiše Hrvati! Gledajte Anglikance, kako pobožno čuvaju sve što su im djedovi ostavili. Njih valjda ne možemo prekorigiti s barbarstva!

Premda je sudac Štefica Petrović bio vatren pristaša novih uredbi, uvijek se ponosio svojim "liberalizmom" te se hvalisao kako mu nije ništa do "svih ovih popovskih ludorija", pri tom često s neiskazanim ponosom spominjući citate iz Büchnerove knjige "Kraft und Stoff", ipak se taj put nije razvila nikakva debata. Mi svi kao da smo u taj čas, ako ne mislili, a ono svakako osjećali poput Batorića i podali se čaru božićne večeri.

Iz donjega sprata, iz družinske sobe, koja je također bila okićena borovinom i bršljanom i gdje je po Batorićevoj zapovijesti Vanko dijelio služinčadi kolače s umiješenim cvancigama, dopirala do nas čas vesela halabuka sakupljenih, čas stare božićne pjesme, pjevane s neizrečenom nasladom i s pravom pobožnosti.

Mali svinjar Daša, osjećajući u sebi umjetnički nagon, načinio je "Betlem", pa čuteći također neki pothvatni duh, složio se s vrtlarićem Tinčom i s Imbrićem, pomoćnikom kravarskim, te dođoše, noseći rasvijetljeni betlem pred sobom, gore u sobu. Zapjevaše poznatu pjesmu:

Oj kakva to svjetlost,
Tam' Betlem gori...

Batorić umah uhvati svojim glasom, Lacica za njim, mi ostali također, pa se starački hrapavi glasovi složiše s nešto previsoko nategnutim sopranima dječaka, i tako diljem drevne kuće zaori duga melodija starodavne pjesme, uzdižući nam srca, nadahnjujući nas žarom vjere, blažeći nas zadovoljstvom!

Poslije ove pjesme morali su dječaci još tolike druge pjevati, a kad oni odoše, mi sveudilj pjevasmo, svladani sasvim božićnim ushitom.

Tako prolazila večer u pjevanju i razgovoru. Dogovarajući se kamo ćemo k ponoćki, svrnusmo nekako govor na duhove. Pa i kakva bi to bila Badnja večer u starom plemenitaškom dvoru da se o tom ne prozbori! Sve moguće i nemoguće bajke ovdje se stale bajati. Lacica i Đuka bili su pravi majstori; ovaj posljednji to više što je tvrdo vjerovao u sve što je znao o duhovima. Tako i magnificus Radičević koji je opet sve pojave tumačio s pomoću "četvrte dimenzije". Jedini je Štefica unaprijed označio svoje stanovište kratkim i jezgrovitim: "To je preludo vjerovati", no zato se ipak čitavo vrijeme brižno ugibao da svrne svoj pogled kroz vrata u druge tamne sobe, pa je dapače problijedio kao krpa kad mu je Lacica, zaklinjući se svime što mu je drago, rekao da je nedavno vidio njegovu pokojnu punicu gdje lijeće nad zgradom kotarskog suda.

- Je, je, letela je onak, kakti metaful oko svetla, kak da sam ju živu videl: imala je na sebi svoju zelenu svilenu opravu i rajfrok, kažem ti prava pravcata pokojna Letovanička. Preplašil sem se, uh - sve me je zeblo - ja ne znam je li jedne kapi krvi bilo vu meni. A ona leti, leti sve na okrug nad tvojim krovom. Već sam se pobojal za te, moj spectabilis - dovrši sasvim ozbiljno Lacica. Štefica pak, sveudilj blijed, kiselo se nasmiješi, ali ne mogaše ni jedne riječi izustiti.

Batoriću ne bijaše milo što je Kuntek prevrnuo u šalu pa uozbiljiv se počne latinski govoriti:

- Mislili vi što vam drago, međutim i ja ne vjerujem da se duhovi iz groba dižu te nas pohađaju - prepuštam to starim babama i mojemu dragomu spiritisti magnificusu; ali što mi ljudi možemo znati? Ima toliko toga nepojmljiva što je izvan naših čutila. I sve je uzalud, tko je nešto dulje živio, mogao se uvjeriti da ima nešto više, metafizičko nad nama. Neka Štefičin Büchner makar po glavi skače, mene lje neće uvjeriti o protivnom. Zbilo se to što ću vam kazati baš ovdje u Brezovici i - mislim upravo na Badnjak ili na Staro ljetu, točno više ne znam, ta već je tako dugo tomu. Bio sam već jurat u Požunu, posla nisam mnogo imao, pa kad se božićni sveci bližali, zaželim k svojim starim roditeljima - Bog im daj duši lako. Odlučeno, svršeno. Za koji dan osvanem u Brezovici. Kako danas ja, tako je onda moj otac uvijek na Badnjak i na Staro ljetu sakupljao oko sebe prijatelje koji nisu imali obitelji. - Ovaj put, dakle, poslije objeda, koji je također bio kasno navečer, tek poslije lova, pa do časa kad se išlo k ponoćki, uzeli su kartati. S ocem sjeli k istom stolu stari grof Jurica, bio onda već udovac - Bože, sad ga se još sasvim živo sjećam, njegova ocalnozelena fraka, njegovih žabota; zatim sio tvoj otac, Štefice, stari illustrissimus Jankica - sasvim si mu sličan - napokon sio još fiškal Žuženić. On je bio neženja, pa je svakoga Božića dolazio u Brezovicu i svaki put majci mojoj donosio zaonda tako omiljele bečke almanake, ocu pak svakojake profile cara Napoleona. - Bili su ovdje u prvoj pokrajnoj sobi.

Ja sam se posadio na divan kraj grofa da gledam igru. Nešto poslije deset ustane otac da pogleda ostale goste koji su ovdje u palači ostali kraj čaše vina. Jedva što je iz sobe izišao, vidim kako tvomu ocu ispadoše karte iz ruku, i on se zagleda u prazno mjesto moga oca sav zapanjen. Isto tako grof Jurica. Žuženić i ja u isti mah uskliknemo: "Što je za Boga?", no ne dobijemo ni jednoga odgovora. Nisu nas ni čuli. Začas se vrati otac, još sav u smijehu od šale što su je u palači zbijali, no čim se bliže primakne, prestane se smijati i u čudu zapita: - A tko to sjedi na mojem mjestu?

- Kakove su to lakrdije? Ovaj sam trenutak vidio gdje netko na mom stolcu sjedi, a sad ga nema. Gdje je? - "Ta nije bilo nikoga!" - presjekosmo živo Žuženić i ja ocu besjedu. - Ma jest - prestravljen zavikne otac, a nato grof i tvoj otac dođu k sebi, te sva trojica ustvrdiše da su vidjeli lijepa mlada čovjeka, u odijelu prastara kroja, onako kao u turska vremena. - Tvoj je otac kazivao da ga je najednom spazio, ne

vidjevši da je došao; tada da je sio mirno na stolac i u mene se zagledao. Grof ga je tek primijetio kad je već sjedao. Čim su ga opazili, i ne znajući zašto, svladala ih strava, premda nisu na duhove nimalo mislili. Nisu vidjeli kako je otišao. Žuženić i ja nikako ne mogosmo razumjeti čitave zgrade; u duhove nismo vjerovali kao danas Štefica, pretražismo sve sobe, nije li u tom bilo šale. Dakako, ta predmnjeva bijaše unaprijed otklonjena, jer bi u tom slučaju i nas dva morali štogod vidjeti. Nije li to čudno? Moj je otac doista bio naprednjak kao naš Štefica - nije ni malo mario za čitavu zgodu, no stari grof i tvoj otac prišapnuli su jedan drugome da je to nekakav znak za kuću. Ja sam ih čuo, no u sebi sam se smijao. Tri mjeseca kasnije pogorio nam je spahiluk u Banatu. Dakle, što kažete? - upita nas nato Batorić kao pobjednik, uvjeren da nas je nevjernike sasvim pobio.

- Ali ti nisi ipak vidio sam na svoje oči; ne možeš, dakle, tvrditi da je uistinu bila kakova prikaza - uzmem ja više od obijesti.

- Gle ti mudrijana; ali trojica su vidjela, a nas dvojica ne - to je "kritično".

Poslije Batorićeve pripovijetke opažala se na licu sviju neka blijeđa boja, Štefici se Petroviću dapače vidjelo kako mu okrajci "liberalnoga" ovratnika dršću. Crni kutovi u sobi ujedared kao da kriju nešto otajstveno u sebi; pravilni, tako jednolični "tiktak" dvjestagodišnje visoke ure sablasno je ozvanjao polutamnim prostorom. Sjene što se kočile po zidovima, po tramovima i bacale se s visokih crnih ormara, i ono treptavo nepravilno svjetlo svjećica na božićnom drvcu, osobito kad bi koja dogorijevala i svojim izdišućim plamenom bacala čas veoma duge, čas sasvim kratke trake po portretima, napokon ono cviljenje vjetra po dimnjacima i rogoborenje po krovu i tavanu, sve je to činilo da je čovjeka nešto u srcu zazeblo, te je nehotice svaki od nas s Batorićem promrmljao: - Ta Bog bi ga znao što li sve ne kriju u sebi stare ove kurije!

Međutim se sve više primicalo vrijeme k ponoćki. Štefica ne mogaše više mirno sjediti na svom mjestu, jer je bio upravo nasuprot vratima na koja zijaše crna tmina kobne pokraj-ne sobe. Sreća za nj što smo ustali od stola i počeli se spremati u crkvu.

Kad se začuše pred dvorom praporci, požurismo se napolje, i začas nas vozile troje saonice put crkve. Vjetar bijaše prestao. Nebo bilo vedro i gotovo bez oblaka i posuto zvijezdama koje su živahno titrale i krijesile se, te se od njih nježno ljeskao tamni lazur. Nekako se pričinjahu kao da su ovoj dalekoj zemlji bliže, nekako se doimahu kao da u neiskazanoj svojoj ljepoti slažu slavu Božju i misao ove večeri, jer im je tako sjaj zlatnih treptavih zraka naličio na svetački vijenac. Tihi hladni mir sjajnoga neba svima je izricao nešto uzvišeno, nešto nedohitno! Prava Badnja noć! - Mjesec se već visoko digao, blijeđa mjesečina ovijala sva ta snježna polja, gorostasno se dizala brda kao nepregledne gromade snijega. Drveće, obloženo po svim granama bijelim uresom zime, dršćući u nejasnom svjetlu, prikazivalo se fantastično, neodređeno - sablasno. Od seljačkih kućeraka kao vatrene oči žarila su u noći mala okna, koja su glasno pripovijedala kako sav taj svijet čeka radosno, čeznutljivo dolazak Božjega djeteta.

Naše saonice strelovito su hrlile naprijed po svježem snijegu. Nije se čuo topot konjskih kopita niti smicanje saonica, tek praporci, ovješeni konjima po vratu i na hrptu, daleko su odjekivali u ravnice i bregove - u ovu gluhu hladnu noć.

Zatim zamniješe crkvena zvona, razliježući se tankozvučno srebrno u svježem mirnom zraku i gubeći se daleko, daleko, tamo negdje za vodama i šumama. Pred crkvom sakupljena sila svijeta, sva u svečanom čistom ruhu, čekala je početak službe. Časomice zagrmio je iz svjetine hitac iz puške i kubure i orilo se ijuškanje vesele momčadi.

Unidosmo u crkvu gore na kor Batorićev koji je imao kao patron crkve. Služba Božja ot-počne.

Visoki zidovi stare crkve tek su do sredine bili svijetli, gubeći se dalje u sivoj polutami, koje ne mogahu prodrijeti voštanice, zapaljene gdje gdje po kutovima crkve. Opojni miris tamjana i opet ružmarina, što su ga imale u rukama djevojke i žene, ispunjao je svu crkvu. Dolje iz puka, gdje se glava do glave narivala i svjetina se neprekidno njihala kao valovi na burnoj vodi, dolazilo zujanje od napola glasno šaptanih molitava vjernikâ, njihovo uzdisanje, njihov zanos.

Tada napokon zapjeva svećenik kod oltara: "Gloria in excelsis Deo", a gore kod orgulja oglasi se stari školnik Ivica Novaković svojim tankim glasom kroz nos navučenim, nalik na blejanje janjeta, ali pjevanim s veseljem i pobožnošću, pa zato kraj svih svojih mana ipak ugodnim i vjerniku dragim. Ne znadu, ne znadu doista naši današnji "organisti" više onako vjerno, istinito pjevati u crkvi kao nekadašnji školnici: Narod se odazove i cijela crkva zagrmi od stare pjesme:

Narodi se kralj nebeski...

Nemam riječi da prikažem čuvstva što su me taj čas savladala i ganula do suza - nemam kista da nacrtam ono što gledah na licu Batorića i drugih; nemam pera da opišem radost, veselje i blaženstvo sakupljenog svijeta. Samo mogu reći da sam se gubio pred veličanstvom jednoga trena i stara, prastara božićna pjesma potresla mi dušom, te sam taj čas tako lako pojmio svu snagu gesla naših djedova: "Pro Deo et patria!"

Izidoh iz crkve i pođoh pod vedri nebeski svod. Iz crkve je sada domnijevala pjesma: Slava Bogu na visini, a mir ljudem na zemlji! - Šaptom sam se pridružio tim riječima.

*

Prodoše mnoge godine; Batorića nema, Brezovice nestalo, nestalo i naših starih Badnjaka. Pjeva se doista i sada: Slava Bogu, a mir ljudem, ali moja susjeda, sirota Dorica, ona što je u šumi našosmo, sada je udovica s petoro nejake djece i nikako joj se ne da pjevati, suze joj već od jutra ne mogu sahnuti. Gospodin kr. poreznik hoće da do konca godine namiri godišnju dužnost poreza u svom kotaru. Ta dobio je silan ferman, neopozivu zapovijed! Razaslao je zato na sve strane svoje ovrhovoditelje. Što mari on da je danas Badnjak? Nema krzmanja, konac je godine na domaku: Dorica je dugovala čitavu posljednju četvrt poreza - a ovrhovoditelj ne zna šale niti se brine za zakon, otjerao joj posljednju kravicu, tako da nema sada za Božić ni kapi mlijeka da djeci ispeče gibanicu. A "Mileka" bila je tako dobra, tako lijepa krava! Tužna li Badnjaka!